

Simó Endre

„Azonosság” és „mátság”. A nyelv bivalenciája

A vizsgálódás megnyitása a „kérdésnek” mint magyarázatra váró intencionalitásnak az irányából

A kezdet mindig meghatározza annak a módját, *ahogyan* valami bekövetkezik. Minden „útra indulás” egy kérdés megfogalmazásával veszi kezdetét. Egy kérdésnek a bejelentése egyben a magyarázatra törekvő válasznak a megtalálása. Egy igazi kérdésben csak olyasmi hangozhat el, ami a maga lehetőségfeltételében predestinálva van a magyarázatadásra. Valamihez viszonyulni azt jelenti, hogy a magunk viszonyulási módusában a figyelemközpontba vett dolgot bekapcsoljuk a maga frekvenciahosszára. Ha a kérdésben feltett kérdések mellékesen fogalmazódnak meg, ez annak a jele, hogy a kérdezőségi szituációban tanúsított hozzáállásunk nem autentikus, mint ilyen, a kérdés hamis. Valamire csak akkor kérdezhetünk rá, ha a kérdésben már felkínálkozik a magyarázat. Egy kérdésnek az elhangzása nem pusztán szósorok egymáshoz fűzése, hanem olyasmi, ami bennünket kihívásra készítet valami olyasmivel szemben, amire magyarázatot igyekszünk találni. Egy kérdés formájában megfogalmazott gondolat szerepe – az igazságnak az igénye. Az igazságra jutás követelményétől vagyunk arra inspirálva, hogy a kérdezőségi feltételek közepette *kérdezőségi állapotba* vonjuk magunkat. A kérdésnek nem autentikus formában történő megfogalmazása a kérdés által hordozott igazságigénnyel szembeni közömbösségünknek a jelzője. A kérdezőségi feltételek közepette artikulálódó kérdezőségi szituáció csak annyiban rendelkezik a számonkérés sajátos feltételeivel, amennyiben igényt támasztunk arra, hogy a megértésre jutás érdekében a probléma mezejébe involváljuk a kérdés mélyében rejtőzködő tartalmi vonatkozásokat. Különbözőben a kérdésben rejlő erő elfogyatékosodik, ily módon egy hangtani képződménnyé alakul, megőrizve a kérdés formális szerkezetét.

Nem úgy van, hogy kívülről helyezkedünk bele egy adott problémaszituációba, és így keressük a kérdésekre adandó magyarázatokat, hanem egy kérdésnek a legszigorúbban vallatóra fogott megszólalása is csak azon körülmények mellett lehetséges, ha önmagunkat a kérdés komolyságának a kondíciói alá vonjuk. Ha úgy gondoljuk, hogy elegendő csupán a kérdésnek tárgyát körvonaloznunk, és nem szükséges tudatosítanunk azokat a feltételeket, amelyek körülményei közepette ezek a kérdések felvetődtek, akkor ezáltal pontosan azt hagyjuk ki vizsgálódásunk tárgyából, ami a kérdésben a legfontosabb, éspedig a *kérdezőségi mint megválaszolást*. Mert a megválaszolás nem a kérdés felszólításának állapotától idegen létmódus, ennek egyfajta leválasztódása, hanem a legszervezesebben történő hozzákapcsolódás. Egy autentikusan feltett kérdés mindig több annál, mint a nyelvtanilag összerendeződött és a mondatsémák tipikus szerkezetét tükröző kérdőmondatoknak *aporetikus megmutatkozása*. Mindig több annál, mint egy mondat végére feltett kérdőjel. Egy kérdésben nemcsak arra kérdezősünk rá, amire a kérdés konkrétan rávetül, hanem arra is, ami ugyan a kérdés reflektáltságában expliciten nem vetődik fel, de amely mintegy korrelátumát képezi a kérdés horizontjának. A kérdésben született kérdés mindig is megelőzi a választást. A „válaszolásban” úgymond kifejtődik az, ami a kérdésben már benne foglaltatott.

Az elmondottak alapján válik követelményszerűvé a Heidegger részéről többszörösen elhangzott normatív elvárás: „vissza az alapokig” *fenomenológiai módszerkutató*. Heidegger szerint valami eredendően, a maga eredetiségében csak akkor képes megmaradni, ha nemcsak alkalmazzuk, hanem amikor a gondolatot hozzásegítjük ahhoz, hogy önmagát mint eredet fejtesse ki. „Az eredendő csak akkor marad eredendő, ha állandóan megvan a lehetősége, hogy

az legyen, ami: eredet [Ursprung] mint kiugrás [Entspringen]”¹ – az elrejtettségéből. Vissza kell térni a kérdés alapjához, hogy ez mint eredet fejthesse ki a maga hatását. A kérdés mint eredendő kérdés ellaposodik és elértéktelenedik, ha nem úgy tesszük fel, mint amire komoly választ is várnánk.²

Pontosan Heidegger fogja majd számunkra azt a kezdetet képezni, amelyen keresztül mozgásba lendíthetjük magunkat abban az erőfeszítésben, hogy a nyelv kérdésében bekövetkező ontológiai fordulatot jellemezve eljuthassunk a hermeneutikus megértéshez (valamint a dialógus filozófiák által felmutatott *párbeszédlogicitáshoz*).

Út a nyelv alapja felé. Bevezető megjegyzések

Tagadhatatlan dolog, és saját tapasztalatainkra támaszkodva talán mindnyájan tiszta lelkiismerettel bevallhatjuk, beismerhetjük magunknak, hogy léteznek olyan fenomének, amelyek *apofantikus* jellemvonásain túlmenően csak úgy juthatunk tovább ezek ontikus szubszumátumainak, mélyebb tartalmi vonatkozásainak felismerése irányába, ha megpróbálunk elvonatkoztatni a mindennapiságtól, valamint a jelenségek magyarázatára született közönséges, spontán feleletadásokat is egy olyan felsőbb fokú szintre fejlesztjük ki, ahol már nem a tények mechanikus hatásában elemezhető jelenségek képezik a kutatások problematikáját, hanem ezeknek sokkal mélyebbre hatoló vonatkozásai, éspedig annak a felderítése, hogy miképpen, milyen tényező közrejátszásának köszönhetően, milyen konstituens folytán következnek be az elemzett események. Tulajdonképpen, amiről szó van ezen a szinten, az annak a *transzparens* szubsztanciájú „entitásnak” a jelenvalóságára történő rákérdezés, amelynek köszönhetően a dolgok megmutatkoznak. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy létezne egy abszolút kezdet, egy mindent magába fokolizáló pillanat, ahova a dolgok visszaeredeztethetők, nem beszélve itt és most egy teológiai értelemben vett kozmológiáról, ugyanis amire e helyt szemléleti erőnk kiterjeszteni igyekszünk: annak a beláttatása, hogy minden felszínesen szemügyre vett jelenségnek, legyen az akármilyen területen is elvégezve, léteznek mélyebb tartalmi vonatkozásai, amelyeknek az inherens tulajdonságaihoz való hozzájutás már eleve korlátozva van attól, ha analízisünket kimondottan a jelenség megmutatkozási formájában reprezentálódó fenomenális/fenomenológikus szinopszizmusnak megfelelően, ennek szempontjai alapján végezzük el.

Bizonyos tekintetben annyira leragadtunk a mindennapiság által megkövetelt *helyzetbeállítódásoknál*, hogy egyszerűen már egyfajta *hencegésnek*, túlhajtott intellektualizmusnak vagy tudásfitogatásnak tűnik minden olyan (velünk) született vállalkozás, hogy a dolgok mögé hatolva, egy időben fedezzük fel ezeknek mintegy a mindennapi tudás elől örökre elrejtett alapvonásait. Ugyanez történik a *nyelvv*el is. Annyira „gyökeret vertünk a nyelvbe”, hogy már eleve is megfeledezünk arról, hogy a nyelvnek a mechanizmusát, ennek katekizmusát mélyebb tartalmaiban feltárjuk. A nyelvbe történő beilleszkedésünk, tudásunk önreflexív kiterjedésén túlmenően, valahogyan mindig a közvetlenség jegyében történik, tehát anélkül, hogy a nyelv jelenléte tudatorientált felismerésként kerülne megvilágításba. Annak ellenére, hogy *nyelvi*inket

¹ Martin Heidegger: *Bevezetés a metafizikába*. Ford. Vajda Mihály. Bp. 1995. 74.

² Heidegger számára persze hogy ez a probléma mindenekelőtt az egzisztenciális analitika irányából, ti. abból a perspektívából vetődött föl, ami a jelenvaló-lét egzisztenciális létmódját illetve, éspedig abból az alaptól, hogy a létező a saját létehez történő egzisztenciális viszonyulásában az eredetre – a magáéra – mint alapra leljen, így keresve az otthonosság, az autenticitás birtokába befogadott létbizonyosság érzését. Heidegger mondja ugyan több szöveghelyen a *Lét és időben*, hogy a kérdéseket nem megkönnyíteni, hanem megnehezíteni kell, de ez még nem feltételezi azt, hogy a lét értelmére vonatkozó fundamentálonológiai kérdésfeltevés nem arra irányulna, hogy a „leghátborzongatóbb otthon-talan” (l. *Bevezetés a metafizikába*. 52.§), az ember a világban való otthonosságát, a világ struktúrájába való beágyazódását elnyerje, valamint kisajátítsa.

feltétel nélkül birtokoljuk, és hogy ez egyik olyan adottságunk, amely „kölcsonszolgáltatás” nélkül kerül tulajdonunkba, mégis a legnagyobb rejtélyeket takargatja magában. De ez annak is tulajdonítható, hogy mindennapi beállítottságra vezérelt hajlamaink kertelés nélkül rányomják bélyegüket a magasabb igények kielégítésére törekvő szubsztanciálisabb feleletadásokra/megválaszolásokra. Bár ugyan hozzánőttünk a nyelvhez pusztán azáltal, hogy nap mint nap használjuk, mégis a nyelvvel szembeni közvetlen elhelyezkedésünk, valamint – ne tagadjuk – konformált, indifferens attitűdünk lehetetlenné teszi, hogy reflexív mezőnkbe hozva a gondolkodás és egy reprezentatív, közvetlen elgondolás tárgyává tegyük. Ily módon a nyelv lényege elrejtődik amögött, ami a nyelvhasználat során mégiscsak nyelvközelségbe kerül.

Azért vagyunk képtelenek a nyelvet teljes *meztelenségében* megragadni, mert gyakori esetben úgy viszonyulunk hozzá, mint egy magasabb rendű képződményhez hozzárendelődött, azaz valaminek az eszközjellegű szolgálatába állított tényezőnek a háttéri megjelenéséhez. De megfélekedünk arról, hogy e *megjelenés* végső soron az összes többi megjelenésnek a feltétele. A mi feladatunk lehántani a nyelvre ráakódott külsőségeket, mint amelyek elleplezik annak tiszta megmutatkozását. Viszont a nyelvet fenomenális oldaláról véve szemügyre annak a ténye ismerszik fel, hogy a nyelv csakis valaminek a megjelenítődését szolgáló jelölési rendszer (egy olyan valaminek, ami a maga konkrét valóságát, fogalmilag megnevezhető, meghatározható tárgyi voltát csakis a nyelv megnevező erején keresztül nyerheti el), eszközjellegű, funkcionális apparátus. A nyelv *jelenlétre* ugyanis mindig valami „másnak” a társaságában tesz és tehet szert. A nyelv perzisztenciájának tárgyi implikatívuma maga a tárgyi lét, illetve létező. Ugyanakkor ez a viszonyrend szubverzív, a tárgyi mozzanat irányából is – reflektált formában – fennáll: bármilyen létező csakis a nyelv létkonstituáló szerkezetéből kifolyólag tehet szert egy szubsztantív lényegre, struktúrára. A nyelv mint megjelenülés feltételezi a tárgyat, amire a megjelenülés vonatkozik. A nyelv csakis egy tárgyi *ittlétben*, a tárgy *ittlétében* mint szemantikai tartalomban létesülhet.

Mi történik akkor, amikor a felvetődő kérdések arra vannak diszpozicionálva, hogy állandó jelleggel kibújjanak a nyelv megválaszolásai elől? Az ilyen vagy az ehhez hasonló esetekben hogyan lehet mégis olyasmiről beszélni, amelyek csak a nyelv megtagadásán keresztül evidenciálódhatnak, tudniillik közismert tény, amit már a logikai *meghatározásnak* a szabálya is tilt, hogy egy meghatározás esetében a *meghatározandó* köre nem haladhatja meg a meghatározó terjedelmét, valamint a meghatározandó nem jelenhet meg a meghatározó extenzionális, szemantikai tartalmában. Felmerül tehát a következő kérdés: figyelembe véve, hogy a nyelv tulajdonságaira reflektáló filozófiai diskurzus csakis egy olyan szférán belül valósulhat meg, amely nem más, mint a nyelvet, azaz önmagát hívja segítségül annak érdekében, hogy valami olyasmiről tudjon beszélni, amely saját *ipszeitását* veszi célpontul, tehát rögtön felmerül az a fajta *kifogás*, hogy miképpen lehetséges *autoportréisztikusan*, saját önállapokra történő reprodukcióként olyasmit birtokba venni, amihez csakis egy másik dimenzióba vetődve, saját feltételeken kívül kerülve férhetünk hozzá. Azaz hogyan lehetséges az, hogy a nyelv *ousziáján* (lényegén) keresztül, aminek legközvetlenebb formája a beszédben nyilvánul meg, eljussunk magához a nyelvhez. Elfogadott tény – és a metafizikának panteista rendszerei erre a felismerésre építették argumentációs eljárási módszerüket, amikor a *noncontradictio*, valamint a *kizárt harmadik* logikai elvére támaszkodva sorolták fel az istenbizonyítékokat, egy következetes gondolatszál mentén végigvezetett racionalista ok-okozati összefüggés alapján –, hogy valamit csak akkor magyarázhatunk meg, ha a megmagyarázandó jelenség doméniumához semmiképpen sem tautologikusan, a maga rendszerének a szerkezetéből visszaeredeztetve közelítünk (különben egy olyan ciklikus körforgásba esünk, amely alapján minden megadott magyarázatra újabb magyarázatokat kell hogy adjunk, és így a végtelenségig), hanem egy külső referencialitási

irányból. Csakhogy – mondja Wittgenstein – sohasem pillanthatunk bele szellemi valónkba egy rajtunk kívül álló területre fektetett viszonyítási ponton keresztül, ugyanis nem látható be, hogyan hozható összefüggésbe két olyan valóságterület, amely természetét illetően egymástól teljesen eltérő tulajdonságokkal rendelkezik.³

Ez a nézet annak a (szkeletikus) módszernek az eredménye, amely a természeti megfigyelések analógiája alapján kívánja a belső, szubjektív mechanizmusokat felkutatni. Csakhogy ez a módszer hibás, ugyanis a megfigyelések eredménye lehet helyes, de lehet téves is, ellentétben azzal a meghatározottsággal, amely a belső folyamatokat megilleti. Ezekről nem lehet a filozófiai diszkurzusokban meghonosodott kategóriák szerint egy tisztán racionális nézetünk, ugyanis nem észlelméletileg szerzünk róluk tudomást, hanem úgy, hogy – érző lények lévén – különféle affekcióknak vagyunk alávetve. Emiatt bármely olyan próbálkozás, amely saját érseiteimet egy teoretikus szintnek a magyarázatára kívánja hozni, már eleve kudarcra van ítélve: ez esetben már nem a bennünket megérintő affekciókat „írjuk le”, hanem ezeknek egyféle teoretikus aláfestését. Ám a „leírás” terminus nem is az ide legillőbb kifejezés, hiszen ez már közel álló hasonlóságot mutat a mentális folyamatok reflexív elgondolásával, holott az, amire hangsúlyosan fel kívánjuk hívni a figyelmet, nem más, mint az érzelmi állapotoknak a reflexiótól való megkülönböztetése. Amennyiben saját érseiteimmel kapcsolatban nem tévedhetek, eleve hibás azt mondani, hogy „tudok róluk”, ugyanis a „tudás” szó grammatikájához már közvetlenül hozzátartozik ennek kontrafaktuma, és pedig a tévedés.⁴ Összegezve mondhatjuk – Wittgenstein nyomán –, hogy nem tekinthetünk bele szemünk percepcionális, észlelési képességei folytán, egy külső viszonyítási ponton keresztül – egyfajta introspektív mozzanat eredményeként – szellemi dimenzióink interioritásába, hiszen ez azt feltételeznél, hogy önmagunkon kívül kellene hogy helyezkedjünk csupán azért, hogy egy ilyen belső, de külsőleg hozzáférhetetlen területnek a folyamatmechanizmusait feltárhatóvá tegyük, ami merő képtelenség. Mindenképpen a nyelv nem optika. Csakis a nyelven át elemezhető az a jelenség, amely – habár komoly nehézségeket állít velünk szembe – mégis megköveteli, hogy elgondolhatóvá és ekképp elmondhatóvá/elbeszélhetővé tegyük.⁵

Ezért amiről most beszélni szeretnénk, az az elmondhatóság és az elmondhatatlanság határvidékén ingadozik, súlypontját hol az egyik, hol a másik irányába lendítve ki. Azzal kapcsolatban, amiről e helyt szót kívánunk ejteni, a logika hallgatásra, de még a mindennapi nyelv is parancsoló megtiltásra, részünkről normatíváival szembeni meghódoló engedelmességre int. A kihágás ugyanis – látszatra – azt feltételeznél, hogy önmagát kellene megtagadnunk, hogy a nyelven kívül helyezkedve, de csakis egy másik nyelvbe esve destrukciónak vessük alá.⁶ Egy olyan problémáról van szó, amelyben az szólítatják fel az elgondolásra, ami különben alapját képezi minden elgondolhatónak. Mi pontosan ezt az alapozó első kezdetet kívánjuk topologikusan behatárolni a nyelvnek azon rétegződésein át, amelyek mintegy szedimentárisan ráakódtak erre a tiszta nyelvi *lapra* – alapra (amelybe az elhangzott beszédnek számtalan lehetősége, a nyelvi megnyilatkozásoknak megannyi formája forrasztotta, implementálta magát bele).

³ L. Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Bp. 1992. 303, valamint Lévinas: *Teljesség és végtelen*. Pécs 1999. 36. skk.

⁴ Ekképpen „...grammatikailag lehetetlen, hogy »közvetlen tapasztalataimról« tudjak. Rendelkezem ilyen tapasztalatokkal, de ez azt jelenti, hogy egy bizonyos mentális állapotban vagyok, s nem azt, hogy egy interpretáció első lépéseként számba veszem őket” (Láki Lajos: *A kacsanyúl. Wittgenstein és az aspektuslátás szemantikája*. http://www.c3.hu/~mfsz/MFSZ_9945/LAKI.html).

⁵ Erről a szituációról szól Derridának *A másik egynyelvűsége* című briliáns írása (Pécs 1997. Ford. Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán). Részben ettől az írástól megihletve fejtjük ki gondolatmenetünket a továbbiakban.

⁶ Mert hogyan lehet valamit nyelven kívül elmondani, még akkor is, amikor ez nem szó alakban történik meg? L. a fentebbiekben elmondottakat, valamint vö. Lévinas: *Nyelv és közelség*. Pécs 1997.

Ez a tisztára képzett fundamentális talaj minden variációnak és *lehetőségnek módusza, a nyelv ezeregy megmutatkozásának, modulációjának, grafikuságának a gravitációja, az a nukleusz, amely vonzásával magához gyűjt, és mágnességével összefog, de ugyanakkor a „pólusfelcserélődés” során a legmesszibb idegenségbe vetít vissza. Ez az, ami magzati vonzásával a *logosz*-ba (az összegyűjtöttségbe – Heidegger) hozza a legtávolabbt a legközelebbivel, hogy ez egy-egyben a legtávolabbi összenőjön, akárcsak valami parazita, a legközelebbivel. Ebben az *összegyűjtve eltávolodó* hullámvázban, ebben a gravitációs erőmezőben, ahol a nyelv vonzóereje ennek taszitóerejével egészítődik ki, az kívánczik elmondásra, ami máskülönben minden beszédnek és minden írásnak, minden bevéselt titoknak és minden felfejtett rejtélynek alappozícióját képezi.*

A nyelv e dimenziójának mint titok vagy nevezhetnénk *pervvertált anyaság* megfejtésére irányuló tudatintencionalitás, mint érdeklődés beemelése a beszéd narratívájába azt követeli meg, hogy minden elhangzó beszéd a maga köldökzsinórával szorosan hozzákötődve az egy „anyai talajból” kisarjadó nyelvi alaphoz, ennek kötődésén keresztül vezessen el a minden beszéd *telosz*ához. Ez az a fundamentális alapszerkezet, ahova visszapattan és egyben megmarad az eredendőség elgondolásának gondolati projekciója, ahova minden specifikus nyelv visszaredezteti magát, hogy ennek szövédékebe gyökerezve olyan állagot nyerjen, mely, rendelkezve e foszilizálódott alapnyelvezettel, ne diszperzálódjék az „anyag” atomi részecskéibe. A közvetlenül elhangzott beszédeken keresztül próbáljuk felkutatni azt az ősi mozzogót, amely minden beszédnek a törzsvázát képezi, azt a valamit, ami a nyelv megszólításában is elrejtőzik a beszéd hangzása mögé, de ami annak textúráját képezi, amin minden egyedi nyelv kirajzolódik.

Annak az alapját ragadjuk meg, aminek tulajdonítva a szószerkezetek kontextuális összeillesztődésén keresztül egy egész nyelvi kozmosz bontakozik ki – a nyelvnek a természetében lakozó milliónyi lehetőség-feltételek variációja során. Pillanatunkat valahova a szavak primitív előképéhez, ezeknek egyféle előttes ábrájához, az *abisz*ből előserkenő szavaknak *genus*ára, a szóbúvárok kutatásának mintegy első, de egyben utolsó állomására vetítjük vissza, egy olyan tisztásra feneklett mélynek a lapjára, ahol minden beszéd a maga mivoltában kezd burjánzani, de a lehetőségeket teremtő nyelv összefogása során.

Talán a játék szintjén is lehetünk, amikor mondandónkat így elmondva e „föld alatti démont” feltárni igyekszünk, de úgy gondoljuk, hogy ennél többről van itt szó, és valószínűleg osztozna a mi véleményünkben Derrida is, akinek felsejlő gondolatmenetét egy kissé „átpolemizált” változatban továbbérleltük (ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy egy mélyebb belátásra is juttattuk... számunkra talán igen; sem azt, hogy gazdagabb tartalmakat csiholtunk ki belőle, annyit talán igen, hogy egy interpretációs lehetőséget teremtettünk arra, ami a nyelv kettős természetében mutatkozik meg: *annak ellenére, hogy birtokolunk egy nyelvet, gyakran ez a nyelv idegen tőlünk*). Tehát, mint mondtuk, a játék szintjén is lehetünk, amikor a nyelv játékba hozva önmagát beavat minket a játék titkába, ami csakis a maga titka lehet. De mégis annál többről van itt szó, mint a nyelvnek hipnotikus elcsábításáról, afféle bűvös körről, amelybe a nyelv hív, hogy belépjünk, amiről itt szó van, az a nyelvnek azon kettős természete, amely egyben lehet otthonos, de a legfélelmetesebb idegen:

*Mindig csak egy nyelvet beszélünk.
Soha nem egyetlen nyelvet beszélünk.*⁷

⁷ Jacques Derrida: *i. m.* 18–19.

Talán így is felvázolhatta volna Derrida ezt a talányosságot, ha a mű megírása közben egy szó, egy jelentés, egy hangzás, egy sugallat, egy szóban bekövetkező fonetikus vibráció vagy dallamosság nem deviálta volna gondolatmenete nyelvi megfogalmazásának irányát egy másik leíráshoz.⁸ A nyelvnek ezt az egotörést okozó és egyfajta tudathasadást provokáló dualisztikus jellemvonását Derrida leírhatta volna pusztán szaktudományos nyelvezetben is (és mindnyájan leírhattuk volna), de pontosan az maradt volna ki belőle, ami az egy-egy szóba „csorduló” emotív hatással vagy pátosszal jellemezhető a leginkább. Pontosan ezen a ponton jelenik meg a nyelvnek az az *árnyéka*, amely nem a hangjegyekben, még csak a szavak képében sem tűnhet fel, hanem valahol egy olyan területen, amely leválasztható a nyelv törzséről, de akárcsak az árnyék az árnyékot vető testhez, szorosan hozzátartozik ennek szerkezetéhez. Ezt az árnyékot sugározza be és tapintja ki a nyelvben megszólaló dallamosság, amely lehetővé teszi, hogy a reflexió tárgya már egyszerűen az érzés megérintettségétől legyen vezetve. A nyelvnek ezen beárnyékoló vetülete, az a rész, ahova az *éj sötétje vetődik*, alkotja a nyelvnek azt az oldalát, amely a maga említett bivalenciájával egyben az *Azonos* és ugyanakkor a *Más*.⁹ A nyelvnek mély tartalmi oldalán helyet foglaló finom kis részecskének a rezdülése során definiálódik ki egy olyan apró átfedésekkel és jelentésárnyalatokkal áthatott entitás, amelyben nincs egy definitív megnyugvásba projektált értelemegész, mert azok az artikulációk, azok a megannyi jelentésekkel áthatott *atavisztikus elementumok* pontosan a befogadó irányából történő jelentésadás függvényében telítődnek fel a maguk potencialitásában értelmes jelentéstartalmakkal. Az, hogy nincsen már eleve lerögzítve a lehetséges interpretációk összes változata, hanem a nyelv beszélése és felfogása közben vetődnek fel a nyelvben rejlő lehetőségek, módusok, értelmek – annak a jele, hogy az *eidelikus mozgások* mindig nyitva állnak annak irányában, hogy az elhangzott beszédből újabb és újabb jelentéseket hallhassunk ki, ekképpen leépítve a nyelvet a magunk módján újrakonstruálhassuk. Ez Derridának a *dekonstrukciója*, amelyről Tengelyi László Derridához írott utószavában a következőket mondja: „Textuális munkája, a *dekonstrukció*, nem *stricto sensu* filozofikus, hanem egyidejű interdiszciplináris aktivitás a különböző szövegekben és azok között.”¹⁰

A dekonstrukció „textuális munka, amely megmarad egy maga által létrehozott mezőben, ami nem csupán az aktualitások mezeje, hanem amely olyan anyagokból, szövetekből és grafémákból, régi szövegekből szövődik össze, amelyek folytonosan átalakulnak és áthelyeződnek egy intenzív olvasás és írás révén, új szövegetek, új szövegeket hozva létre”.¹¹

Az is lehetséges – és ha figyelmesen nyomon követjük a Derrida által rangoszlopra állított intertextuális olvasatot, nyomban kiderül –, hogy amiről itt szó van, az az olvasatoknak egymást kölcsönösen kiegészítő és egymást feltételezően támogató párhuzamossága, valamint annak a modalitásnak a megtalálása, amelynek a függvényében egy szöveg számunkra egy lehet-

⁸ A leírások lehetnek különbözőek, de ha ugyanazt a jelenséget ragadják meg, a tartalmuk mégiscsak azonos. Visszont léteznek olyan struktúrák, amiket csak a metafora szintjén, a költői eszközökkel írhatunk le. Így eredendően ragadjuk meg a fenomént. Ezért mondhatja Heidegger a *Bevezetés a metafizikában*: „...a költészetben (itt csak az igazi és nagy költészetre gondolok) a szellem fölényben van minden pusztá tudománnyal szemben. Fölénye tudatában a költő mindig úgy beszél, mintha először mondaná ki és szólítaná meg a létezőt.” I. m. 14.

⁹ B. Waldenfels *Felelet arra, ami idegen* c. tanulmányában (Gond 1998/20. sz.) ezt az állapotot az *idegen* viszonylatában világítja meg. Egy olyan énről van itt szó, amely nem jelölhető meg minden további nélkül első személyként. Hiszen már az a világ, amelyben az ember feltalálja magát, egy olyan horizontot körvonalaz, amelybe az ember bele van vetve. Nem egy általa alkotott világba helyezkedik bele, hanem ezt a világot kézhez kapja. Nem önmagából tükröződik ki saját *Én*-sége mint identitásának a lenyomata, hanem „mások szemében fedezi föl magát”; „olyan szakadás, olyan meghasadás jegyét viselem magamon, amely megakadályozza, hogy bennem az, aki »én«-t (je) mond, valaha is egybeessék a kimondott énnel (moi).” I. m. 8.

¹⁰ Derrida: i. m. 126.

¹¹ Uo. 127.

séges értelmezést kínál az olvasatok több lehetséges formája közül. Ez nem akadályozza meg, hogy ugyanazon szöveg interpretációbeli különbözőségei ellenére a szövegmagyarázatok diffuzivitását hangsúlyozzuk, hiszen – ahogyan Barthes mondta¹² – minden szövegnek az a lényege, hogy az olvasó legyen a szöveg megalkotója és ugyanakkor befogadója.

A nyelv otthonossága és félelmetes idegensége

Térjünk még egyszer vissza oda, ahonnan elindultunk, de ezúttal közelítsük meg a problémát egy egészen más perspektívából, és az itt felkínálkozó kérdéseket is egy más kontextusba helyezve szólaltassuk meg. A fentebbi megállapítások rögzítése során tegyük felismerhetővé a logikának azokat a kudarcait, amelyek ennek azon törekvései során keletkezhetnek, ahogyan a maga egzakt kiszámíthatóságával és kompromisszumellenes „megalkuvatlanságával” a problémát saját kezelése alá óhajtja juttatni. Amiről itt szó van, az a logikai következtetésekkel merőben szemben álló határozatlanság, körülírhatatlan, de mégis érezhető adottsága a nyelvnek. Annak ellenére, hogy az itt elmondásra felkínálkozó és ebben a felkínálkozásban önmagát felkínáló *elmondhatóság* pontosan *mérlegeltségének* kibillentő állapotából kifolyólag a logikával szemben merőben elkövetett sérelem, ez mégis egy további elgondolásra felszólított követelmény. Annak ellenére, hogy ez a logika apodiktikus *határozottságával* és *bizonyosságával* szembeni kihívásnak is tekinthető, még nem ok arra, hogy örök kárhozatra kellene legyen ítélve, hiszen a logika többől vágott szigorúságával képtelen engedményeket tenni, hanem ítélkezve ítéleteket hoz, és ezekben a leghatározottabban kitart. Ennek a *statikus kirögzítettségnek* a következményeként a logika már nem képes átkarolni azokat a határvidékeket, ahova mi most szemléleti erőket, illetve reflexiók képességeinket kivetíteni igyekszünk.

Hogy az itt megszólaló *nyelvi bivalenciát* a maga legautentikusabb hitelességében engedjük megszólalni, kénytelenek vagyunk a logikát problémánk tárgyától a legtávolabbi idegenségbe visszavetíteni. Ekképpen sanszot adunk arra, hogy a nyelvről leválasztva a logika – ehhez egyféle idegzeti hálózatként hozzáragadt – részét, a kérdés kidolgozza, kialakítsa saját mozgási terét. Ugyanis, amibe a logika fundamentumát gyökereztetni, az annak a tudása, amely alapján minden egy racionális kiszámíthatóság és tényszerűség meglévő tipológiai sémája alapján predestinálható. A logika az élet minden megnyilvánulási formáját magába ölelő, az élet minden területét átható és átminősítő hatalma alá fogott ismereteknek egy olyan tisztásáról van szó, amelyben a dolgok a szempillantásnak egyetlen módjában, a szempontoknak egyetlen lehetőségében rajzolódnak ki, annak a distinkciónak a feltételeiben, amelyek a logikai függvények változóiba íródnak bele. Ezen a területen minden a világos felismerhetőségnek egy meghatározott formájában körvonalazódik, a dolgok, valóságjegyek, jelzések szignifikáns konkrétioiban tetet öltő objektiváltságban.

Ekképpen delimitálva magunkat a logika „elválasztó vonalától”, még egyszer feltesszük a kérdést – ahogyan ezt Heidegger szokta mondani – ahhoz, hogy a kérdés kifejtésére a maga hatását: lehetünk-e önmagunk, és ezzel egy időben lehet-e egy saját elidegeníthetetlen nyelvünk, egy nyelvünk, ami csak a miénk, még akkor is, amikor egy közösségileg kialakított nyelv sztereotipikus struktúrajegyeit fogadjuk el a mi nyelvünk szerkezeteként (mert más lehetőség nincs)? Próbáljunk utánajárni a gondolatnak. Kérdéssé tehető-e a nyelv Janus-arcú kettőssége: egyrészt a nyelvnek az a vonatkozása, amely kívülről, saját tipológiai struktúráinak megfelelően létesít kölcsönösséget a beszélt nyelvek multiplenáris sokfélesége között, másrészt pedig létezhet-e egy olyan személyes (és egyben szenvedélyesen kívánt), elidegeníthetetlen nyelv-

¹² Vö. Roland Barthes: S/Z. Bp. 1997. 15.

vünk, amely, még ha az egy közös nyelv azonos struktúrajegyeivel is rendelkezik, nem rendelhető alá az egyetemes feltételeknek engedelmessé nyelvi szerkezeteknek,¹³ lévén, hogy ezek az individuális nyelveknek azonos formális szerkezetet biztosítanak, minthogy ezek csaknem nekik a leképeződéseik? Elképzelhető-e ugyanis egy olyan közös nyelv, amely mintegy mintaként szolgálna minden egyes ajkon elhangzó beszédhez? Létezhet-e egyáltalán egy pusztán modellértékű nyelv, egy olyan nyelv, amely viszonyítási pontját képezné az összes olyan nyelvnek, amely személyfüggő mivoltában külön-külön az egyes individuumokban lakozik? Egyáltalán feljogosított-e egy szigorúan lemerített distinkcióvonásnak a szükségessége a nyelvnek e kettős irányból történő koncipiálása követelményeként? Vagyis ez a tételezett nyelvi dialektika szükségképpen egy reális különbséget tár fel, vagy pedig egy olyan viszonyrendet, amelyben minden a mentális konstruktivizmus egocentrikus vonásai alá rendelődik? Egy szubjektív központú filozófiai értelmezés szerint ennek egy lehetősége ugyan megalapozott lehet, csakhogy itt a kérdés nem is annyira ismeretelméleti szempontból tevődik fel, hanem sokkal inkább egzisztenciálisan és ontológiailag (de ugyanúgy beleszámíthatjuk az etikát is).

Ha egy taxonomikus szabályrendbe fektetett nyelvet külső kritériumként állítunk fel azon nyelvnek az érvényesítéséhez, amelynek jellegzetessége abban áll, hogy a legitimebbül meghatároz minket, hiszen izzig-vérig megpecsételi ethosunkat, ha ezt a kívülről létesített, egy közösségen belül érlelődött nyelvet feltételként szabjuk meg azon nyelvvel szemben, amely *par excellence* legmélyésesebb szellemi valónkat határozza meg, anélkül hogy saját hangját elidegeníthetővé tenné, és anélkül hogy önmagát valami koegzisztencia vonatkozásába hozva definiálná, amely bennünk „van”, és bennünket képez, nos egy ehhez hasonló exteriorizált nyelv állandó jelleggel kiszolgáltatja magát a sztereotipikus értelmezési lehetőségeknek. Ez abban mutat elégtelenséget, hogy a nyelv (mely csakis a maga személyközi mivoltában kellene hogy maradjon) állandó jelleggel kitétetik egy csakis metajellegű szinten artikulálható és definiálható dimenzióba.¹⁴ Egy ilyen esetben a nyelv nyelvi mivoltában degradálódik (tekintve, hogy már nincs személyes volta). Mármost ezzel a problémával a döntő kérdés az, hogy ha a nyelvet kimondottan egy szubjektív-központú képződményként kezeljük, ha elfogadjuk saját egynyelvűségünket, akkor hogyan lehet mégis érzéseinket, fájdalmainkat, bánatainkat, örömeinket, deceptióinkat másokkal megosztani, azaz hogyan tudjuk nyelvi tapasztalatainkat kölcsönössé tenni? „Lehet-e szeretni, élvezni, kérni, megdöglenni a fájdalomtól vagy egyszerűen megdöglenni egy másik nyelven, vagy anélkül, hogy valakinek is beszélne róla, anélkül, hogy beszélne egyáltalán?”¹⁵ Ebben a kettős élő személyes érzésben mutatkozik meg a nyelvnek az a fajta primátusa, amely ugyanazon oltójegy alatt a legközelebbi otthonosság (messianizmus) és a legtávolabbi idegenség. Hiszen akármennyire is törekednénk a bennünket legszemélyesebben és legmélyésesebben megérintő dolgokat oly módon elmesélni, hogy ezek még meg is őrizzék szubjektív, tehát számunkra releváns voltukat, visszaszorítjuk azokra a metabolizmusokra, amelyek az egyetemes nyelv struktúrájában, illetve öntörvényű szerveződésében termelődnek ki. Nincs más menekvésünk, mint hogy felszívódjunk a mindent az egyetemesség alá parancsoló (objektív) nyelv kívülállóságába, egy olyan térköziségbe, ahova a minden egyes személyből kiáradó – még – perszonalisztikus – felelősséget hordozó – beszéd a közös megosztási csatornákon keresztül gyülemlik össze. „Hogyan határozzuk meg ezt, ezt az egyedülállót, amelynek egyszerűsége éppen a magányos tanúságtételből ered, abból a tényből, hogy bizonyos egyének bizonyos helyzetekben egy mindazonáltal egyetemes struktúra vonásait tanúsítják, tárják föl, jelzik?...”¹⁶

¹³ L. Waldenfels: *i. m.* 13. skk.

¹⁴ Vö. Derrida: *i. m.* 37.

¹⁵ *I. m.* 10.

¹⁶ *I. m.* 34.

A „Enyém” és a „Másé” közös színpada

Most már kérdésessé válik, hogy miképpen lehet saját nyelvünket beszédhelyzetbe hozni anélkül, hogy az ne essen saját üresjáratú körforgásába, oly módon, hogy miközben egy személyes voltú állítást teszünk, ne kerüljön egyféle önexplikáció, egy második nyelv jóváhagyása alá, hanem egyfajta konszenzusos elfogadás során válhasson elismertté. Bármilyen beszéd, még akkor is, ha egy szubjektív ego lenyomatát, bélyegét, mementóját vagy karcolatát viseli magán (és hogyan lehet az, hogy ne viselje), nem egy definatorikusan interiorizált belső beszéd, egyféle magmás állapotú képződmény, amely guidítását kimondottan egyirányú meghatározottsággal nyerné el, hanem egy képlékeny, alakítható, állandó változásnak kitett valami, amely az egymást kölcsönösen átható nyelvi határhorizontok egymás fölötti átívelődése során világítódik meg. A nyelv *sui generis* létmódja az, hogy szükségképpen rá van utalva a Másik irányából érkező tanúsításnak. Egy nyelv csakis „egy” Másiknak a tekintetében definiálódik. Hiszen bármely nyelv, pontosan azáltal, hogy mindig a beszédnek a viszonyjellegében artikulálódik és tesz szert szabályozott formára (alakzatra), folytonosan rá van utalva arra, hogy önmagát a Másik tükrében cizellálja.¹⁷

Ebben a kölcsönös együttműködésben és egymásrautaltságban rejlik a nyelv – egyik – alapvonása. Egy nyelv mindig rá van utalva egy másik nyelvre (való lefordításra), átértelmezésre, újra-írásra/újra-mondásra. Akármit is eldöntene végérvényes módon, ez annak a feltételére, hogy egy nyelv egy másik nyelv transzformációjára szorul, egy olyan nyelvre, amely ugyan közös jegyeket mutat a másikkal, mégis mindaddig kívül áll ennek pszükhéjén, amíg nem fordítja le saját nyelvére. „Annak részéről, aki a nevezett nyelven beszél vagy ír, az egynyelvű szolipszizmus ilyen tapasztalata soha nem [...] a tulajdonlásé, bármiféle »ipszeitálásé« (vendégszereteté vagy ellenségé).”¹⁸ Ez a lényege a nyelvi disszeminációnak, annak a műveletnek, amely bármely szöveg vagy beszéd *Rebildungját* tűzi ki célul. Nem egy teleológiai tevékenységről van szó, olyan értelemben, hogy egy adott programatika szerint kívánnánk a másik szavait birtokba venni, hogy majd ezeket a magunk számára jelentéssel töltsük fel. Nincsenek definiált módszerek és bevált stratégiák, az aranyszabály nem létezik, hanem mindenkinek a maga módján kell minden mondatot és minden textust újraépítenie.

Ezt tudva nem lehet itt szó hermetikusan zárt nyelvterületekről, nyelvek közötti átjárhatatlanságokról, ahol a hozzátvetőlegesen kijelölt határok merev identitáselválasztó vonalat húznának az egyének privát nyelvén. Ezért mondja Derrida, hogy lehetetlen megszámolni a nyelveket, minthogy a megszámolhatóság elől kitérő nyelv sohasem meghatározott. Ekképpen az a nyelv, amely úgymond a sajátunk, egy olyan területet körvonalaz, ahol komplementárisan illesztődnek össze a koegzisztencia vonatkozásba jutott nyelvek. Nem magyarázata-e ez annak, hogy még mielőtt a tudás birtokába jutnánk, létezik egy nyelvünk, amin keresztül reflexiónk tárgyai koncipiálhatóvá lesznek?¹⁹ Az egész nyelvi értekezés végső soron nem más, mint az egymást sorozatosan megismétlő fordításnak folyamata, ahol mindig az kerül a megvilágítás fényébe, ami az „olvasatnak az igényét”, a kor aktuális érdeklődését képezi. Ennek megfelelően az aporetikus olvasat „csak egy lehetetlen, olvashatatlan, felfoghatatlan nyelvet köt”.²⁰ Egy nyelv mindig a másiké, de nem oly módon a másiké, mint egy kalap vagy akármilyen birtokba

¹⁷ Vö. Hans G. Gadamer: *Elogiul teoriei*. Iași 1999. 108–109.

¹⁸ Derrida: *i. m.* 37.

¹⁹ Bennünket e helyen nem foglalkoztat az a kérdés, hogy a nyelv csupán konvencionálisan bevezetett jelrendszer vagy pedig természeti eredetű képződmény. Ezzel kapcsolatosan lásd Platón manapság is sokat elemzett dialógusát, a *Kratüloszt*. = *Platón összes művei*. Bp. 1984.

²⁰ Derrida: *i. m.* 112.

vehető tárgy, tehát olyasmi, amit birtokolni tudunk, hanem oly módon, hogy egy nyelvhez mindig egyfajta hívásként jutunk hozzá, a Másik irányából érkező beszélgetésre való felszólításként, de nemcsak annyiban, amennyiben ez a hívó üzenetben felcsendül, hanem abban a viszonyulásban, ahogyan készek vagyunk a válaszolásra. Ez a kettős irányú mozgás a nyelvnek egy másik tulajdonsága. A hívásban a hívás tartalmi vonatkozása elvesztődik, hogy pusztán intencionalitása maradjon meg.²¹ A nyelv már annak előtte beszél, hogy hallhatóvá válna. A beszéd intencionalitása a hangok és a nyelvtani jegyek megjelenése előtt létezik. Már az egymásra utaló jegyek, szimbólumok, grafémák, egy másik epifániája²² elégséges feltétele annak, hogy a néma jelek játéka mozgásba lendülhessen. Hiszen a nyelv olyan, mint egy harang kondulása, mely vasárnaponként összegyűjti az embereket a prédikációra. A nyelv néma csöndjében vonatottan szakadoznak föl a legkülönbébb jelentéstartalmak, melyek betöltik az éjszaka sötétjét.

Sameness and Otherness: The Bivalent Structure of Language. This paper central thesis has to do with language. The two-faced characteristic of the language, one spoken language, which expresses himself, on one side in the particular form of what the purports, the means of words have getting, but therewith on the other side (the second aspect of the language) these words nature are that they have their means for every human beings, which can not be diminished.

Our investigation commences with a polemical but therewith serious argumentation about what Derrida's work is talking about, precisely we refer to The other monolingualistic, in which study Derrida try to point out generally the two-sided nature of "the" language. In on way there is that problem: how can we be originally ourselves in the sense, that we are speaking a generally accepted language, a language that have been adopted just because it is the medium trough we can express ourselves, though this language is a kind of different substantial aggregation, a sort of stranger elements (for each of us). And therefore is obviously necessary to enlighten the problem and try to get an answer for this paradox of the language. "The crucial question all about this problem gravitate could be formulate in a phenomenological uprooted form, which therewith has a kind of hermeneutically relevant connotation, expressively how could someone obtain his un-strange language note even if he or she embrace the language spoken by mass (which of course is constituted by individuals, so every agent of it has his own language).

We have not settled our investigations conclusion on a rigid, theoretically confident fundament which scope or purpose means have to fully up-mined every aspects of the problem, and concludes on a fully satisfactory base, barely to sketch out the multilateral relevance of the problem (in his many aspects) and inspire the cogitation for a fore seeing investigation in the future.

²¹ Manfred Frank *A nyelv uralhatóságának határai* c. írásában (Literatura 1991/4) felhívja figyelmünket, hogy a hallgatás bizonyos esetekben már eleve válasznak tekinthető, éspedig abban az értelemben, hogy a másik irányából érkező dialógusfelhívásnak nem teszünk eleget, ami eleve utal a másik által kezdeményezett beszélőviszony visszaautósítására.

²² Emmanuel Lévinas-nak *Nyelv és közelség* c. munkája a nyelvnek erre az aspektusára tér ki.